

MOSKVA

Moskva Evangeeliumi Luteriusu Konsistooriumi arhiivifond (F 1629) Moskva Ajaloo Keskarhiivis (=CIAM)

Fondi nimetus arhiivis:	Московская евангелическо-лютеранская консистория
Arhiivi ametlik nimetus:	Центральный исторический архив Москвы
Aadress:	117393, Москва, ул. Профсоюзная, 80
Asukoht:	Kaluzhkaja metroojaama vahetus naabruses
Koduleht:	http://www.rusarchives.ru/state/ciam/index.shtml
Direktor:	Jelena Grigorjevna Boldina (telefon: 128-90-02)
Ekspeditsiooni koosseis:	prof Aadu Must, arhivaar Kadri Tooming
Andmed kogutud:	juuli 2007
Finantseerimise allikas:	Rahvuskaaslaste programm

1.1. Arhiivimoodustajast

1.1.1. Moskva konsistoorium luterliku kiriku süsteemis

1832. aasta kirikuseadusega korrastati luterliku kiriku korraldust Vene impeeriumis. Eesti ajaloost teame, et selle seaduse alusel kadusid mitmed kohalikud e provintsiaal-konsistooriumid (Saaremaa provintsiaalkonsistoorium, Tartu linnakonsistoorium, Pärnu linnakonsistoorium jne). Kiriku valitsemine allus siseministeeriumile, kelle valitsemisalas loodi Venemaa Evangeeliumi Luteriusu Kiriku Peakonsistoorium Peterburis.¹ Sellele allusid provintsiaalkonsistooriumid. Neist oma liikmeskonnalt arvukamad ja mõjukamad olid Balti kubermangude konsistooriumid, mis juhtisid oma piirkonna (Eestimaa, Liivimaa, Kuramaa) kirikut. Ehkki luterlikku kirikut ei tunnustatud riigikirikuna, olid nad piirkonna valitsevaks kirikuks. Ülejäänud konsistooriumite positsioon oli tagasihoidlikum. Arvuka liikmeskonnaga Loode-Venemaa e Peterburi ELKK kõrval oli olulisemaks veel Moskva ELKK. Viimase territoorium oli ülimalt suur – selle haldusalasse kuulusid Kesk-Venemaa kõrval ka Siber ja Kaug-Ida.

1.1.2. Arhiivimoodustajaga seonduvad uurimisvaldkonnad

Eesti ajaloolastele peaks nimetatud arhiivifond huvi pakkuma ühelt poolt rahvuskaaslaste – Venemaa eestlaste – ajaloo uurimise plaanis (eestlastest kolonistide identiteedi aluseks 19. sajandil Venemaal oli eesti keel ja luterlik kirik). Teiselt poolt olid Venemaa luterlikud vaimulikud alates 19. sajandi teisest veerandist (vaid harvade eranditega) Tartu Ülikooli kasvandikud.

---

¹ *Генеральная консистория* on mõnikord, arvestamata nii termini kasutamise traditsiooni kui laiemat tausta, ebaõnnestunult tõlgitud “üldkonsistooriumiks”. Vrdl nt *генеральное консульство* – peakonsulaat; *генеральный секретарь* – peasekretär, mitte aga “üldkonsulaat” või “üldsekretär” jne.

Kuna 1832. a kirikuseadus kehtis kogu impeeriumis, loobume siinkohal selle lähemast iseloomustamisest. Eesti ajaloolastele on luterliku kiriku arhiiviallikad tuttavad ja kirjandust nende kohta piisavalt.² Ootuspäraselt peaksid arhiivifondis sisalduma meetrikaraamatute kõrval pastorite aruanded, visitatsiooniprotokollid, koguduse tegevust kajastav kirjavahetus ning muu andmestik koguduse tegevuse ja liikmeskonna kohta.³

1.1.3. Keskne probleem - meetrikaraamatud

Ka Venemaa eestlaste ajaloo keskseteks allikateks on meie ajaloolaste, demograafide ja perekonnalooste lemmikallikad – luterliku kiriku meetrikaraamatud.⁴ Neid on õnnestunud leida Tomski, Krasnojarski ja Irkutski arhiivist. Neist Tomski omi on tutvustatud ka kirjasõnas.⁵ Just sellest allikaliigist lähtuvalt tõuseb ka kõige olulisem teabeotsingu strateegia probleem. Teatavasti tuli vastavalt 1832. a kirikuseadusele kõiki meetrikaraamatuid koostada kahes eksemplaris, millest üht säilitati koguduses, teine aga saadeti konsistooriumile. Kas sellisel juhul on ajaloolasel üldse mõtet kulutada aega ja vaeva pikkadeks sõitudeks mööda Siberi avarusi, kui sama teave peaks leiduma konsistooriumi arhiivifondis Moskvast?

1.2. Fondi struktuur

Valdav osa fondi kuuluvatest arhivaalidest on hävinud. Materjal on grupeeritud kolme nimistusse: 251 säilikut nimistus 1, 15 säilikut nimistus 2, 112 säilikut nimistus 3. Kokku seega vaid 378 säilikut (võrdluseks Eesti EELKK fondis Eesti Ajalooarhiivis on ca 7000 säilikut).

Pärast impeeriumi kokkuvarisemist, piiskop Paul Willigerode vangistamist enamlaste poolt ja tema surma vanglas on arhiivimaterjalid arhiivi töötajate andmeil olnud pereheta ning arhiivi *pära* alles aastaid hiljem arhiivi toimetatud. Fond on püütud korraldada kronoloogilis-temaatilisel printsiibil.

1.3. Olulisemad materjalide seeriad

1.3.1. Seadused ja instruksioonid

Fondis leidub väljakirjutusi luterliku kiriku tegevust kajastavatest ukaasidest ja reglementidest, Eestimaa-, Livimaa ja Soomemaa asjade justiitskolleegiumi, peakonsistooriumi ettekirjutusi alates 1715. aastast, ka seadusest sõjaväepastori määramisest igasse sõjaväeringkonda, kus teenivad luterlased (17. november 1767).⁶ Sõjaväepastori

---

² Luteri kirik. – Arhiivijuht II. Toim Lea Teedema. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2006. Lk 303-342.

³ Vt ka: Центральные архивы Москвы: Путеводитель по фондам. Вып. 5. М.: Мосгорархив, 1999. [<http://www.stroi.ru/gau/images/Putevoditel-5/carhmos5-1.htm#k>] 5.08.2008.

⁴ Vt lähemalt: **Aadu Must**. Eestlaste perekonnaloo allikad. Tartu: Kleio, 2000. Lk 107-110.

⁵ **Aadu Must**. The history of expatriate Estonians in the registers of the Congregation of St. Mary's in Tomsk. Pieter N. Holtrop and C. Hendrik Slechte (Toim.). Brill's Series in Church History. Leiden: BRILL Academic Publishers, 2007. P 141 - 148.

⁶ Центральный исторический архив Москвы = CIAM. 1629-1-10, 12, 66 (siin ja edaspidi näitab sidekriipsudega eraldatud kolmeosalises arhiiviviites esimene number fondi, teine nimistu ning kolmas säiliku numbrit).

ametikoht oli Siberi luterlike pastorite peamiseks sissetulekuallikaks ja selles ametis teenisid ka mitmed eestlastest pastorid.

Nimetatud materjalid pakuvad teisejärgulist huvi – materjal kordab (lünkadega) Venemaa Luterliku Kiriku Peakonsistooriumi arhiivifondis oleva teavet.

1.3.2. Venemaa luterliku kiriku ning üldist elu-olu kajastavad materjalid

Leidub andmeid luterliku kiriku üleriigilistest ettevõtmistest. Sh andmete kogumisest luterlike koguduste kohta Venemaal, koos vastava näidismaterjaliga (sh Peterburi konsistoriaalringkonda kuuluva Gatsina koguduse kirjeldus jms). Leidub ülevenemaaliste näituste korraldamise materjale (Brošüür Venemaa Vaba Majandusseltsi (*Вольное Экономическое Общество*) näitusel osalemise eekirjadega aastast 1859; 1860. aasta Peterburi näituse eksponaatide esitamise kord jms).⁷ Leidub Peakonsistooriumi (viie konsistoriaalringkonna, sh Liivimaa, Eestimaa) tegevuse aruanne aastast 1912.⁸

Nimetatud materjalid ei käsitle koguduste või nende liikmete vahetut tegevust ning vastav teave on leitav ka kirjandusest ja muudest allikatest, fondi vastav osa on seega pigem teisejärgulise tähtsusega.

1.3.3. Koguduste „topograafia“

Kuna konsistoriaalringkond haaras hiigelsuurt territooriumit, oli probleeme koguduse liikmete „topograafiaga“. Selles orienteerumiseks on koostatud erinevaid nimekirju, kirjeldusi ja aadressraamatuid, millest pisku on ka säilinud. Sh Venemaa EL koguduste aadressid (19. sajandi lõpp)⁹ ja nimekiri Akmolinski oblasti asustatud punktidest, kus elab luterlasi.¹⁰

Leidub ka tõelisi „maiuspalu“ – nt andmed Omski ja Tobolski kubermangu eestlastest koguduseliikmete kohta (1907. a detsember).¹¹ Saame teavet eestlaste asundustest, mis puuduvad tänaseks klassikaks kujunenud August Nigoli raamatus. Nt Akmolinski piirkonna osas¹² puuduvad Nigolil nimekirjas mitu asundust ja teiste kohta hinnangulisedki andmed eestlaste arvu kohta, siin on esitatud vähemalt ligikaudsed arvandmed.

1.3.4. Kiriku visitatsioonid

kujutavad endast teatavasti huvitavat allikmaterjali, kust leiame kokkuvõtlikke andmeid koguduse tegevusest, selle edust ja äpardustest, koolide ja kiriku olukorrast jne. Fondis on materjalid kindralsuperintendendi 1902. a toimunud visitatsioonidest Tobolskisse, Krasnojarskisse, ka Rõškovo luterlikku kolooniasse,¹³ 1908. a visitatsioonireisist

---

⁷ CIAM. 1629-1-24.

⁸ CIAM. 1629-1-173.

⁹ CIAM. 1629-1-70.

¹⁰ CIAM. 1629-1-179

¹¹ CIAM. 1629-1-108.

¹² **August Nigol**. Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Tartu: “Postimehe trükk, 1918.

¹³ CIAM. 1629-1-75, 78, 79. Rõškovo koloonia tekkeloost vt ka: **Aadu Must**. Eestimaa pauliinid Tallinna ja Irkutski vahel. Eesti Päevaleht – Mõte. 3. juuli 2007.

Omskisse ja Tomskisse¹⁴ ning 1910. a Jekaterinburgis, Permis, Samaaras ja Tšeljabinskis toimunud visitatsioonist.¹⁵ Samuti I maailmasõja ajal toimunud visitatsioonidest (vt alapunkt 3.11).

Olgu siinkohal visitatsiooniprotokollide sisu näitena toodud ülevaade Tobolski pastori sissetulekutest 1902. aastal: kubermanguvaimuliku palk kroonult 429.- rbl; korteriraha – 270.- rbl; sõiduraha 450 rbl, toetus Balti rüütelkondadelt – 700.- rbl aastas.¹⁶ See ilmekas kild iseloomustab hästi Balti saksa ühiskonna rolli Venemaa luterliku kiriku tegevuses.

1.3.5. Konsistoriaalringkonna aastaaruanded

19. sajandi lõpuaastail on aruandeid koostatud veel üksikute piirkondade kaupa.¹⁷ Tegevuse ülevaade aastatest 1887-1900 sisaldab ka trükiseid.¹⁸ 20 sajandi algusest alates säilinud iga-aastased aruanded on koostatud ja üldistatud kogu konsistoriaalpiirkonna kohta. Leiduvad aastaaruanded 1902, 1903, 1904, 1907, 1908, 1909, 1910, 1911¹⁹ ja 1912. aasta kohta.²⁰

Aruannetes on kirjas koguduse liikmete arv, nende rahvuslik ja sotsiaalne koosseis, ülevaade kõtrite tegevusest ja kvalifikatsioonist, koolide tegevusest jne. Lisaks leiame pastorite ja kandidaatide nimekirju, statistilisi tabelleid, olulisemaid sündmusi üksikute koguduste elus.

Mõningast lisateavet võivad anda ka aruannete mustandmaterjalid, kirjad kohtadelt (aruande originaali puudumise korral on need muidugi asendamatud). Teema on ju sama mis aruanneteski. Kes soovib üldistatumat ja paremini struktureeritud materjali vaatab aruannet, kes otsib veel detaile mõne konkreetse kiriku remondi, kooli avamise vms kohta, võib aga ettevalmistavatest materjalidest talle huvipakkuvat lisateavet leida. Nimetatud mustandmaterjale on aastatest 1879-81,²¹ 1902²² ja 1907.²³

1.3.6. Organisatsiooniline tegevus

Fondis on andmeid kiriku tegevusest nii konsistoriaalringkonna kui koguduste tasandil. Nii leiame siit teavet endise Tartu Maarja koguduse pastori Paul Willigerode Moskva piiskopiks (kindralsuperintendentiks) valimisest, tema ametisse astumisest, talle suure kuldristi tellimisest ning tema läkituse kogudustele ametisse astumise puhuks (kevad 1914).²⁴

---

¹⁴ CIAM. 1629-1-121.

¹⁵ CIAM. 1629-1-144, 147, 148, 150

¹⁶ CIAM. 1629-1-79.

¹⁷ CIAM. 1629-1-54.

¹⁸ CIAM. 1629-1-45.

¹⁹ CIAM. 1629-1-73, 83, 86, 91, 94, 99, 113, 125, 134, 160.

²⁰ CIAM. 1629-1-170

²¹ CIAM. 1629-1-37.

²² CIAM. 1629-1-76.

²³ CIAM. 1629-1-101.

²⁴ CIAM. 1629-1-187.

Keeruliseks probleemiks on olnud sinodite korraldamine. Ehkki see oli kiriku seadusjärgne kohustuslik, mitte mingisugune erandlik asi, tuli selleks igakordselt Siseministeriumi Võõrkonfessioonide Departemangult luba taotleda.²⁵

Sama lugu oli pastorite ringsõitudega kogudustes – sellele eelnes alati keerukas bürokraatlik asjaajamine. Fondis on toimik Irkutski pastori Sibula komandeerimisest

Foto 1: Paul Willigerode, Tartu Maarja koguduse pastor, kellest sai Moskva luterlik piiskop.

Baikali piirkonda 1914. a.²⁶ Pastor Sibul külastas Tšitad, Nertšinskit, Verhneudinskit, Troitsko-Savskit, Kjahtat, Šretenskit, raduteejaama Mandžuurias ja Chilokis ning seitset küla, kus sundasukaid leidis; teisel reisirakul Irkutski kubermangu leidis ta üheksas külas leidis luterlastest (sh eestlastest) sundasukaid, sõdureid ja sõitis (kui aruannet uskuda) kokku maha ca 15000 versta.²⁷ (Siberi pastorid olid tõepoolest „lendpastorid“ – ka Tomski pastor on aastas teinud kogudusse 4 reisi ja maha sõitnud 15000 versta²⁸). Leidub Akmolinski luterlaste palve 1908. aasta auagustist avada seoses massilise agraarse kolonisatsiooniga piirkonnas uus „kihelkond“.²⁹

1.3.7. Dokumentatsioonist, arhiivist

Arhiivis leiduvad viited sellele, et omal ajal on konsistooriumil ja tema alluvuses tegutsenud kogudustel olnud arvestatavad arhiivid, mida tänaseks enam ei ole. Nt ülevaade konsistooriumi arhiivist ja kirikuraamatute olukorrast pärast Napoleoni sõjakäiguga seotud rüüstet, 1813.³⁰ On üksikute koguduste arhiivide nimistuid (Jeka-

²⁵ CIAM. 1629-1-112, 118, 126.

²⁶ CIAM. 1629-1-117.

²⁷ CIAM. 1629-1-170. L 38.

²⁸ CIAM. 1629-1-170. L 35.

²⁹ CIAM. 1629-1-185.

³⁰ CIAM. 1629-1-4.

terinburgi Püha Peetri kiriku arhiivi nimistu 1821-1900,³¹ Omski ja Ošši luterlike meetrikate nimekiri arvatavasti aastast 1911.³²

1.3.8. Statistilised materjalid

Statistiliste andmete ampluaa on mitmekesine, maht pole eriti suur. Huvipakkumad on vast kokkuvõtted ristimistest-laulatustest-matustest, aga samuti usuvahetajatest Moskvast 1861. a,³³ koolide arvust konsistoriaalringkonnas,³⁴ aga ka näiteks piirkonnas elavate soomlase annetusest Soome näljahädaliste toetuseks 1867.³⁵

1.3.9. Mitmesugused nimekirjad

Leiame Moskva luterlikus vaestemajas elavate naiste nimekirja aastast 1854³⁶ ja luterlikult abikassalt 1885. a toetust saanute nimed.³⁷ Mõned eestlased leiduvad 1885. a vanglas armulauda saanute nimekirjas – nemad olid Moskvast etapivanglas ja ees ootas Siberi tee.³⁸

1.3.10. Kirjavahetus Venemaa insitutsioonidega

Kirjavahetusest on säilinud kaduvväike osa. Oleme leidnud teistest arhiividest ja muuseumitest koopiaid Moskva konsistooriumi kirjavahetusest Siberi eestlaste saatuse ja hingehoolduse teemadel.³⁹ Konsistooriumi enda arhiivis pole sellest kahjuks mitte midagi säilinud. Alles on ringkonna pastoritega peetud kirjavahetus aastast 1878⁴⁰ ja 1911.⁴¹ Ka kirjavahetus vakantsetest pastorikohtadest konsistoriaalringkonnas 1910.⁴²

1.3.11. Kirjavahetus Tartu Ülikooli ja Eestis asuvate ametiasutustega

Eestis ja Lätis asuvad institutsioonid olid arhiivi säilinud osa järgi otsustades Moskva konsistooriumi üheks kõige viljakamaks korrespondendiks. Asja on aetud Liivimaa kindralsuperintendendi, Liivimaa konsistooriumi, Eestimaa rüütelkonna peamehe,⁴³ Liivimaa tsiviilkuberneri jt.⁴⁴

Kõige populaarsem korrespondent oli Tartu Ülikool (Vene impeeriumi luterlike “pastorite sepikoda”). Nendes kirjades on juttu pastorite valimisest ja ametisse kinnitamisest,⁴⁵ aastakonverentsil osalemisest (1910),⁴⁶ eksamite korraldamisest Moskvast (1887)⁴⁷

---

³¹ CIAM. 1629-1-131.

³² CIAM. 1629-1-169.

³³ CIAM. 1629-1-25.

³⁴ CIAM. 1629-1-222.

³⁵ CIAM. 1629-1-28.

³⁶ CIAM. 1629-1-21.

³⁷ CIAM. 1629-1-43.

³⁸ CIAM. 1629-1-42.

³⁹ Vt nt: Государственный архив Иркутской области = GAIO. 24-9-7K2028, 24-9-10k2028, 24-9-38K2030.

⁴⁰ CIAM. 1629-1-33.

⁴¹ CIAM. 1629-1-162.

⁴² CIAM. 1629-1-136.

⁴³ CIAM. 1629-1-100.

⁴⁴ CIAM. 1629-1-16.

⁴⁵ CIAM. 1629-1-114.

⁴⁶ CIAM. 1629-1-135.

ja ka ülikooli professorite palvekirjadest.⁴⁸ Arhiivikogemusega Eesti uurija loeb sellest repliigist välja lihtsa tõe – kuna Tartu Ülikooli arhiiv on hästi säilinud ja kenasti korraldatud, peaks selle kirjavahetuse sisu (ja vast hoopis suuremas mahus) ka Eesti Ajalooarhiivi Tartu Ülikooli fondist (402) üles leidma.

1.3.12. Poliitika, maailmasõda, revolutsioon

Näib, et konsistooriumi tegevuse viimastest aastatest on säilinud mõneti rohkem dokumente, kui varasemast perioodist. Igatahes pakuvad need materjalid mõtlemisainet mitme poliitilise teema hindamiseks. Neist esimene on *luterliku kiriku kui saksa kiriku probleem*.

Tundub, et Venemaa luterlik kirik ning selle Moskva konsistoorium on oma saksa-meelsuse näitamisega tõepoolest veidi liiga julgeks läinud. Igatahes ei saa ühineda ajalookirjanduses välja öeldud seisukohaga, et maailmasõja aastail peeti Venemaa luterlikku kirikut täiesti alusetult *saksa kirikuks*. Päris alusetult kindlasti mitte, sest Moskva konsistoorium on ikka ja jälle täiesti avalikult oma saksameelsust demonstreerinud. Selle väliseks näitajaks võiks olla näiteks see, et konsistoorium on 1911. a jaanuaris võtnud initsiatiivi Saksa keisri Wilhelm II sünnipäeva tähistamisel – pidanud suurejoonelist pidu ning kutsunud külalisi.⁴⁹ Uhkelt on tähistatud ka Wilhelm II 25. ametiüubelit.⁵⁰ 1918. a, nüüd juba tõepoolest väljapääsmatus olukorras, pidas konsistoorium Saksa luterliku kirikuga läbirääkimisi Venemaa ja Saksamaa luterliku kiriku ühinemise asjas.⁵¹ Saksa peakonsulilt otsiti kaitset enamlaste vastu.

Mitmed toimikud näitavad konsistooriumi maailmasõja-aegseid meeleheitlikke katseid oma renomeed Vene riigivõimude suhtes parandada. Koguduste meelekindluse tõstmiseks korraldas Paul Willigerode sõja kiuste visitatsioonireisi Siberisse (Jekaterinburg, Omsk, Tomsk).⁵² (Nagu näitavad sissekanded Tomski luterlikus meetrikas, ristis piiskop, endine Tartu Maarja pastor, ka Siberi eesti külade lapsi). Rahaliselt on Siberi usukaaslasti toetanud Eestimaa rüütelkond.⁵³ Piiskop külastas vene sõjaväe hospitalis haavatud sõdureid ning kutsus pastoreid oma eeskuju järgima⁵⁴ (kas vene keelt saksa aktsendiga pursivate pastorite ettevõtmine ikka oli väga tark tegu, väärib veel analüüsimist).

Konsistooriumi ehitus- ja remondikapitalist võeti suuri summasid patriootlikeks sõjannetusteks.⁵⁵ Konsistooriumi kirjavahetus pastoriga kubiseb kaebustest ja abipalvetest – luterlik kirik kui maailmasõja vaenlaste *sakslaste kirik* oli Venemaal ilmselgelt ahistamise objektiks.⁵⁶ Lisanduvad materjalid luterlastest sõjapõgenikest ja nende

---

⁴⁷ CIAM. 1629-1-46.

⁴⁸ CIAM. 1629-1-212.

⁴⁹ CIAM. 1629-1-164.

⁵⁰ CIAM. 1629-1-179.

⁵¹ CIAM. 1629-1-237.

⁵² CIAM. 1629-1-192, 193, 198.

⁵³ CIAM. 1629-1-208.

⁵⁴ CIAM. 1629-1-186.

⁵⁵ CIAM. 1629-1-208.

⁵⁶ CIAM. 1629-1-192.

hingehooldusest (1917),⁵⁷ Tartu tudeng Matteni ettekanded piiskop Willigerodele saksa sõjapõgenike olukorrast (1916-1917).⁵⁸

On mõningaid andmeid revolutsioonisündmustest kohtadel. Pastor Rei on saatnud Irkutskist ettekande sealsest olukorrast, streigist ja luterliku kiriku tulistamisest (1917).⁵⁹

1.3.13. Eredaid üksiksündmusi, isikuloolisi materjale

Leidub üksikuid kilde vanemast ajaloost. Nt Rootsi sõjavangide (nende seas on teada mitukümmend Eesti alalt pärit aadlikest ohvitseri nimed) luterlikust pastorist, samuti sõjaväepastorite ametisemääramisest 19. sajandi keskpaigas.⁶⁰ 18. sajandi algusest pärineb toimik koos poegade (sõja?)vangis viibiva Valga pastori Reinekeni saatusest ja tema Liivimaale lubamise palvest (1711).⁶¹

Konsistoorium on Omski sõjaväeringkonna staabiga pidanud kirjavahetust A. Köstneri vangist haiglasse paigutamise ja sõjaväest vabastamise asjus (1908).⁶²

Kajastatud on pastor Buschi tapmist Jenissei kubermangus röövimise eesmärgil. (1909).⁶³ (Köster-koolmeister Jüri Veem teab küll rääkida, et omakasupüüdlük pastor Busch sattunud koguduse rahvaga oma äriliste tehingute tõttu vastuollu ja ametitalitusteks kulutanud ta vähe aega.⁶⁴ Plaan ahne pastor maha lüüa oli sündinud lätlaste Kamenka asunduses – mehele tahetud õpetuseks peksa anda, aga selle juures mindud liiale.⁶⁵)

1.4. Kokkuvõtteks

Moskva Evangeeliumi Luteriusu Kiriku Konsistooriumi arhiivifond on säilinud fragmentaarselt. Selles leidub andmeid Kesk-Venemaast kuni Kaug-Idani elanud luterlaste, sh eestlaste kohta. Institutsioon omas arvestatavaid koostöösuhteid Tartu Ülikooli, eelkõige selle usuteaduskonnaga. Materjalide kasutamist teaduslikus uurimistöös raskendab nende fragmentaarsus. Hinnanguliselt on säilinud alla 1 % omaaegsest arhiivist. Hävinud on väga hinnaline osa arhiivist – kiriku meetrikaraamatute teised eksemplarid.

Sellest tulenevalt ei saa Moskva konsistoriaalringkonna luterlike koguduste ja nende liikmete (sh eestlaste) ajaloo uurija piirduda vaid käesolevas ülevaates kirjeldatud arhiivifondiga, vaid peab selle hävinud materjalide teabe kompenseerimiseks otsima Venemaa erinevates piirkondades säilinud arhivaale (nt meetrikaraamatuid). Suureks abiks on ka Venemaa Evangeeliumi Luteriusu Kiriku Peakonsistooriumi arhiivifond Venemaa Riiklikus Ajalooarhiivis Peterburis.

---

⁵⁷ CIAM. 1629-1-224

⁵⁸ CIAM. 1629-1-210.

⁵⁹ CIAM. 1629-1-226.

⁶⁰ CIAM. 1629-1-66.

⁶¹ CIAM. 1629-1-1

⁶² CIAM. 1629-1-115

⁶³ CIAM. 1629-1-127.

⁶⁴ J. Veem. EAA 2289-1-1. L 47.

⁶⁵ Vt nt: Siberi eesti asundustest. Postimees nr. 292. 19. dets. 1909. Lk 7.

LISA. Moskva Ajaloo Keskariiv: fotod

Foto 1: Moskvas Profsojuznaja tänaval asuvad kõrvuti juba hoone interjööri järgi tähtsusetult eristatavad suurejooneline Moskva Arhiivide Peavalitsus (vasakult esimene), vähem pretensioonikas Venemaa Dokumentidõpetuse ja Arhiivinduse Teadusliku Uurimise Instituut ning kõige tagasihoidlikum ja mõneti tööstushoonet meenutav Moskva Ajaloo Keskariiv.

Foto 2: Moskva Ajaloo Keskariivi ja Moskva Linna Keskariivi ühine lugemissaal. Uurijaid teenindatakse luugist. Tellimus täidetakse kahe tööpäeva jooksul. Korruga on lubatud tellida viis säilikut. Samas (paremal) asub ka lugemissaalide juhataja kabinet, mida lugemissaalist eraldab vaid kerge klaassein.

Foto 3: Enimkasutatavad nimistud asuvad lugemissaali tagaseinas kapis, nende tellimisele uurija aega kulutama ei pea.

Foto 4: Uurimissaalis on lubatud kasutada sülearvutit, kuid elektrivõrku seda ühendada ei saa – pistikupesid jagub vaid mikrofilmilugeritele.